

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.12.013>

УДК 001.5:330.138

JEL: A10, B20, D11, D24, D89, O15

В.М. ТАРАСЕВИЧ, д-р екон. наук, проф.,
завідувач кафедри міжнародної економіки, політичної економії та управління
Український державний університет науки і технологій
вул. Лазаряна, 2, 49010, Дніпро, Україна
e-mail: viktarsevich@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6997-0166>

ПРО ЗАГАЛЬНУ І СПЕЦІАЛЬНІ ТЕОРІЇ ЦІННОСТІ*

Подано ретроспективу класичних і новітніх концепцій і теорій вартості й цінності. Висунуто гіпотезу про всезагальність і складність ціннісних відносин. Визначено філософсько-загальнонауковий і економічний зміст цінності. Охарактеризовано тріалектику її загального, особливого й унікального. Розглянуто історичну коеволюцію діяльності та цінності в контексті співіснування й зміни ер і епох розвитку людства. Запропоновано концептуальну і фундаментальну теоретичну модель (схему) загальної теорії цінності.

Ключові слова: гіпотеза; концепція; теорія; вартість; цінність; гіпотеза про всезагальність і складність цінності; загальна теорія цінності; темпоральний простір і будова ціннісних відносин; тріалектика загального, особливого й унікального; коеволюція діяльності й цінності; концептуальна і фундаментальна теоретична модель (схема) загальної теорії цінності.

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

У попередніх статтях з теорії сучасної інформаційно-цифрової економіки увага акцентувалася на техніко-економічному вимірі сучасних коревольюційних процесів узагалі й створенні цифрових знаннево-інформаційних продуктів зокрема. Не менш важливою є проблематика загальноекономічного і соціально-економічного вимірів зазначених процесів, вагомою складовою якої є фундаментальні аспекти вартості й цінності.

* Продовження серії публікацій з теоретичної проблематики інформаційно-цифрової економіки як важливої складової національної та глобальної економіки в умовах новітньої промислової і знаннево-інформаційно-цифрової коревольюції. Більшість використаних у статті аббревіатур уперше було вжито в попередніх публікаціях [1; 2; 3; 4; 5].

«Скажи мені, що таке вартість, і я скажу, хто ти». Цей парафраз відомого прислів'я «Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти» є перманентно актуальним. Обґрунтування і трактування вартості завжди виконували роль ключового критерію класифікації теорій, шкіл і напрямів фундаментальної економічної науки. Однак в умовах сучасної кореляції, експансії знань, інформації, мереж і комунікацій стають проблематичними не тільки достатньо репрезентативна характеристика друзів, але й сама ідентифікація таких у складній мережі партнерів по спілкуванню в режимі онлайн. Подібним чином і вартість стає дедалі невловимішою, тим паче, що, по-перше, на відміну від вдовиці Куїклі, завжди було важко зрозуміти, з якого боку за неї взятися [6, с. 56], а, по-друге, посилюються конкурентні теоретичні позиції цінності.

Пояснювальний потенціал традиційних теорій вартості, навіть посилені новітніми розробками, тане на очах, а численним новим концепціям, більшість з яких претендує, радше, на функціональність, ніж на фундаментальність, ще належить пройти перевірку часом і практикою. Складається враження, що нові реалії і проблеми, каталізовані експансією олюднення (виробництва людини), у тому числі у сферу предметності (сферу виробництва традиційного матеріального продукту), поки що осмислюються теоретиками переважно за допомогою інструментарію, який довів свою порівняльну ефективність у дослідженні відповідної проблематики предметності, причому лише штучного.

Яким би чином не змінювались обставини місця і часу, кількість і обличчя друзів, яким би чином не ускладнювались умови їх пошуку і здобуття, базові підвалини дружби залишаються непорушними й не піддаються ерозії. Але чи правильно це по відношенню до вартості? Диференціація її концепцій, у тому числі їх постмодерністський плюралізм, посилення «ціннісної альтернативи» актуалізують проблеми ідентифікації субстанціональних основ вартості й цінності, визначення форм їх виразу і реалізації у різних сферах життєдіяльності, економічних епохах і способах виробництва й пов'язаних із цим розрізнення, розвитку і розробки загальної і спеціальних теорій цінності (ЗТЦ і СТЦ).

Отже, **мета статті** — подати ретроспективу теорій вартості й цінності, визначити зміст ціннісних відносин, запропонувати концептуальну і фундаментальну модель (схему) загальної теорії цінності.

РЕТРОСПЕКТИВА КОНЦЕПЦІЙ І ТЕОРІЙ

Зацікавлений погляд на окремі новітні наукові розробки вартості й цінності виявляє деякі значущі питання і проблеми. У науковому співтоваристві не знижується увага до марксистської *теорії трудової вартості* (ТТВ). Так, лідери пострадянського марксизму О. Бузгалін і А. Колганов активно використовують її потенціал для аналізу сучасного пізнього капіталізму, панування глобального капіталу, а також постіндустріальних тенденцій переходу «по той бік матеріального виробництва», трансформації ринкових відносин [7, с. 344—511]. Водночас у марксизмі поки що не вирішено проблеми не тільки «взаємозв'язку законів змісту системи і механізмів функціонування її перетворених форм» [7, с. 364], але й невідворотних послідовно-пара-

лельних модифікацій базових постулатів ТТВ і закону вартості. Зрозуміло, пояснювальна сила закону трудової вартості є достатньо значущою [8, с. 7—38], але важко уявити збереження останнім ортодоксальних якостей в умовах панування мережевого ринку, віртуального фінансового капіталу, підкорення глобальному капіталу креативних людських якостей [9, с. 41—42]. У більшості пострадянських марксистів немає сумнівів щодо історичної безперспективності товарного виробництва і вартості. Але, по-перше, у сучасних умовах важливим є не констатація їх зняття сама по собі, а визначення послідовних етапів останнього, а також конкретних модифікацій вартісних відносин не стільки в обігу, скільки у виробництві. По-друге, необхідно уточнити: Що саме у вартісних відносинах піде в небуття? Що саме і в якому вигляді залишиться після їх зняття? Навіть якщо суспільна форма «загине», що буде з її загальноекономічним змістом, і який це зміст, якщо він існує?

З огляду на це, на увагу заслуговує спроба К. Вальтуха синтезувати теорію трудової вартості з теорією інформації. Зокрема, пропонується розширене визначення вартості: «загальний суспільний вираз кількості інформації, яка втілена в інгредієнтах антропосфери незалежно від їх перетворення на товари» [8, с. 193]. Таким чином, К. Вальтух зміщує акценти з суспільного характеру вартості на її загальноекономічний зміст. Зрозуміло, що зведення останнього до кількості інформації, яка продукується не тільки людиною, але й природою, є принаймні дискусійним¹, як і впевненість Дж. МакКуллоха в тому, що працюють не тільки люди, але й тварини. У цьому сенсі зазначена спроба синтезу не може бути визнана вдалою, однак з позицій ЗТЦ² знаковим є визнання можливої експансії деяких субстанціональних характеристик вартості за межі «аборигенної» для неї сфери штучного предметності, у даному випадку — у сферу предметності природного³.

Дослідження сучасного міжгалузевого балансу виробництва і розподілу продукції та відповідного економіко-математичного інструментарію для тестування ТТВ дозволяє з інших позицій подивитися на її постулати і окреслити деякі проблемні питання. Наприклад, на думку М. Бодрикова, трансформаційна проблема виникає внаслідок непорівнянності ресурсних умов двох логічних моделей [11, с. 118] (простого і капіталістичного товарного виробництва). Звісно, що «замість моделі з одним первинним і кількома проміжними ресурсами розглядається модель лише з первинними ресурсами» [11, с. 118]. Однак чи правомірно на цій підставі стверджувати, що причиною «протиріччя» між цінністю і ціною виробництва «є порушення логіки розгортання економічних категорій» [11, с. 121]? «Якщо товар є базовою аб-

¹ Слід погодитися з А. Гриценком у тому, що в методологічному плані такий підхід «є свого роду сучасна інформаційна фізіократія, яка розуміє створення вартості як природний процес збільшення висхідного матеріалу за допомогою праці. Тут повністю втрачається соціальна природа вартості» [10, с. 106].

² Ураховуючи складність проблематики і змісту ЗТЦ, наша характеристика може претендувати лише на актуалізацію тих аспектів, які безпосередньо пов'язані з проблематикою серії статей. У зв'язку з розробками К. Вальтуха неважко припустити, що сферою інтересів ЗТЦ є не тільки предметності, але й олюднення, а також сфери, що утворюються їх взаємодією.

³ У К. Вальтуха антропосферне виробництво — це єдність постійного відновлення природних умов існування людини і штучного середовища її життя [8, с. 168].

стракцією економічної теорії капіталізму, а абстрактне в тому й полягає, що воно відповідає *всім* конкретним проявам об'єкта, що вивчається, то закон цінності має регулювати товарообмін на *всіх* стадіях сходження і в усіх моделях товарної економіки. Тому протиріччя між законами цінності та цін виробництва не є «реальним протиріччям об'єкта» (Е. Ільєнков), а породжується помилками його моделювання» [11, с. 121]. Але в тому і справа, що закон вартості продовжує регулювати товарообмін і в капіталістичній економіці, тільки за допомогою інших форм і механізмів, що переконливо показав К. Тронев [12; 13] і чию аргументацію не взяв до уваги М. Бодриков. Це проблемне питання ТТВ передує іншим, які з позицій ЗТЦ є не менш важливими.

1. Чи правомірно відкидати результати дослідження, отримані за допомогою одних методів, віддаючи перевагу результатам, отриманим за допомогою інших методів? Правомірно, але за умов повної ідентичності аспектів предмета, що досліджується. Якщо ж досліджуються різні аспекти останнього, то виправданим є вибір різних методів дослідження, і не варто дивуватися різним результатам їх використання. Застосування методу сходження від абстрактного до конкретного є більш адекватним вивченню генези, сутності та історичної долі вартісних відносин [7, с. 368], а міжгалузевого аналізу — вивченню функціонування форм реалізації останніх, тому збіг дослідницьких результатів був би мало ймовірним. Отже, по відношенню до зазначених результатів необхідно керуватися принципом компліментарності, а не гетерофобії. До того ж, необхідно чітко розрізняти **функціональні** та **субстанціональні аспекти дослідження**.

2. Якщо відмовитися від вивчення вартості як економічного відношення, то «ідея абстрактної праці як внутрішнього змісту цінності» може когось уявитися «безплідною» [11, с. 128]. Але чи не призведе таке звуження «проблемного поля» до «змістовних помилок» [14, с. 117]? Акцентуючи увагу на організаційно-економічному «зрізі» вартісних відносин, не слід забувати про інші «зрізи». Перш за все, про соціально-економічний, бо, наприклад, межа між простим і капіталістичним товарним виробництвом може бути втрачена, і тоді бачення трансформаційної проблеми М. Бодриковим виявиться дуже сумнівним. Тому, виокремлюючи загальноекономічний та організаційно-економічний «зрізи» вартісних відносин, не можна залишати поза увагою соціально-економічну проблематику вартості. **Синтез має бути повним, а не вибіркоvim**⁴.

Останнє зауваження є вірним і в разі розширення «проблемного поля» або об'єкта дослідження. Так, цікава пропозиція М. Бодрикова моделювати сектор домашніх господарств за аналогією з підприємницьким сектором [11, с. 126—127] означає, зокрема, що дослідження виходить за межі предметності в площину олюднення, тобто виробництва людини, в даному випадку в межах домашнього господарства. Але ж чи правомірно залишати поза увагою специфіку різних «зрізів» цінності в олюдненні? Якщо не залишати «територію» ортодоксальної ТТВ, то, радше, «так», ніж «ні». Якщо ж виходити з більш складного контексту ЗТЦ, то, безсумнівно, «ні».

⁴ ЗТЦ не може ігнорувати не тільки організаційно-економічний і соціально-економічний виміри цінності, але й техніко-економічний і загальноекономічний.

3. Не тільки М. Бодриков, але й інші автори віддають перевагу терміну «цінність», а не «вартість» без достатніх пояснень. Тим часом, як буде показано далі, розрізнення даних термінів з позицій ЗТЦ має принципове значення. Відносно відокремлену групу утворюють **економіко-соціологічні концепції деструкції вартості**, у яких постринкові й постеконімічні тенденції еволюції сучасних постіндустріальних суспільств виконують роль «могильщика» вартості товару як продукту матеріального виробництва. Йдеться про подолання розриву між виробництвом і споживанням, їх прогресуючу індивідуалізацію, невідтворюваність продуктів й нелімітованість ресурсів, зниження ролі утилітарної і матеріальної мотивації тощо, тобто про процеси, притаманні нематеріальному виробництву, розвитку олюднення та його експансії в опредметнення. Здавалось би, що самий час розпочати аналіз змісту й специфіки **ціннісних відносин в олюдненні**, але перевага віддається іншій проблематиці.

Констатуючи більшу «цільність і комплексність» поняття «цінність» порівняно з поняттям «вартість» [15, с. 66], В. Іноземцев докладно аналізує подолання не першої, а останньої і у виробництві, і у споживанні, розвиваючи відповідні марксистські постулати. Увагу привертають характеристика специфічних рис знання та інформації, а також їх розгляд переважно як ресурсів виробництва матеріальних продуктів, а не результатів олюднювальної діяльності. Це повною мірою відповідає авторській концепції **деструкції вартості** внаслідок не стільки власне ендогенних процесів у опредметненні, скільки екзогенних перманентних «шоків» з боку олюднення. До речі, на думку В. Іноземцева, провідні зарубіжні прихильники економічної теорії інформації (Ф. Махлуп, Дж. Стігліц, К. Ерроу) уникають визнавати неможливість вартісної оцінки нелімітованих благ на основі неокласичних трактувань вартості та ціни, а тому віддають перевагу аналізу факторів, що впливають на ціну інформації у ситуаціях невизначеності, асиметрії, морального ризику тощо [15, с. 74]. Отже, проблематика синтезу поступається проблематиці диференціації і факторності.

У сучасних, переважно соціологічних, концепціях вартості, яку створюють знання (Т. Сакайя), символічної вартості (Ж. Бодрійяр, М. Фуко), прихованої вартості (Т. Стюарт), диференційованої вартості (О. Тоффлер), віртуальної вартості (М. Мелоун, Л. Едвінсон) [16, с. 246—257] констатуються зростаюча «невловимість» вартості індивідуалізованих продуктів, неможливість їх вартісної оцінки в одиницях ціни або загальної корисності, фракталізація вартості, втрата нею будь-якої основи, «смерть» еквівалентності й тим самим відбиваються деякі реальні постіндустріальні тенденції. Однак у зазначених концепціях усе ж таки переважає *не фундаментальний* економічний дискурс, адекватний складності проблематики вартості, а характерні для постмодернізму *деструктивізм, деконструктивізм і «кліповість»*. Методологічно коректним і більш плідним, на наш погляд, є інший підхід: деконструкцію класичних постулатів вартості, якщо ознаки такої мають місце, доцільно вивчати не стільки з позицій новомодних явищ, скільки на тому рівні, де вона «конструювалася», — *на рівні субстанціональних основ і сутнісних якостей*. Недоцільно відмовлятися від традиції зведення в основному завершеної будівлі — від фундаменту до фасаду і даху, зі стінами, поверхами, сходовими прольотами, вікнами і дверима.

У цьому сенсі принципово важливими є фундаментальні розробки А. Гриценка, Т. Артёмової, В. Афанасьєва, О. Бузгаліна, А. Колганова, які розвивають наукові традиції синтезу ТТВ і *теорії граничної корисності* (ТГК). Так, на думку О. Бузгаліна і А. Колганова, ТТВ «показує глибинні основи відносин товарного виробництва, історичні й теоретичні межі цієї системи, її природу», тоді як ТГК «виводиться з першої через складний ланцюжок опосередковувань і вказує на фіктивний... зміст дійсно існуючих перетворених форм — певних функціональних залежностей у співвідношенні попиту, пропозиції тощо» [7, с. 372]. В. Афанасьєв вважає, що по відношенню до ТТВ і ТГК слід керуватися принципом наукової компліментарності, а не ідеологічної гетерофобії. Правда, у дослідженні взаємодії зазначених теорій він дотримується цього принципу лише частково, обмежуючись імплантацією окремих положень ТГК у «тканину» ТТВ [17]. Але ж імплантація є далекою від наукового синтезу.

У фундаментальній і перспективній *соціально-часовій теорії вартості* (СЧТВ) А. Гриценка синтез ТТВ і ТГК здійснюється на *субстанційному рівні*, що забезпечує їй статус безпосередньої «послідовниці» теореми цінності М. Туган-Барановського і відкритість у майбутнє [10, с. 84—133]. З позицій ЗТЦ принципово важливим є «виведення» вартісних відносин не тільки в постеконічний світ, але й у сферу олюднення, а також наближення до сутнісного розмежування вартості й цінності. Помітним внеском у ЗТЦ слід вважати і фундаментальне положення Т. Артёмової про граничну корисність, вартість і ціну як перетворені форми економічної цінності, що утворюють її єдину сутність [16, с. 168—169]. Зрозуміло, важливо врахувати, що вихідним «місцем народження» і ТТВ, і ТГК є сфера опредметнення, а тому цілком природно дослідницькі традиції, методи, інструментарій, що склалися в цих умовах, використовуються для вивчення сучасних вартісних відносин. Таким є невідворотний і необхідний етап еволюції будь-якої нової теорії.

У цьому зв'язку своєчасною і значимою, на наш погляд, є оцінка сучасних теоретичних змін на рівні *субстанційних сфер життєдіяльності*⁵. Між сферами опредметнення і олюднення ніколи не було «залізної завіси», але в сучасних умовах їх взаємодія і взаємопроникнення інтенсифікуються в такий спосіб, що виробництво цілісної людини не тільки здійснюється в олюдненні (олюднення в олюдненні або безпосереднє олюднення), але й активно опановує опредметнення (олюднення в опредметненні або опосередковане олюднення), а виробництво традиційного продукту здійснюється не тільки в опредметненні (опредметнення в опредметненні або безпосереднє опредметнення), але й у зростаючих масштабах — в олюдненні (опредметнення в олюдненні або опосередковане опредметнення). Це означає, що в обох субстанційних сферах опредметнені *сутнісні людські сили* (СЛС) є продуктами опредметнення або опредметнювальної діяльності, а олюднені СЛС (втілені в людині) — результатами олюднення або олюднювальної діяльності (рис. 1).

⁵ Про субстанційні, первинні й похідні сфери життєдіяльності див. докладніше: [18, с. 163—220]. На відміну від життєдіяльності, діяльність безпосередньо пов'язана тільки із свідомою складовою людської психіки й далеко не завжди передбачає звернення до несвідомої та підсвідомої складових.

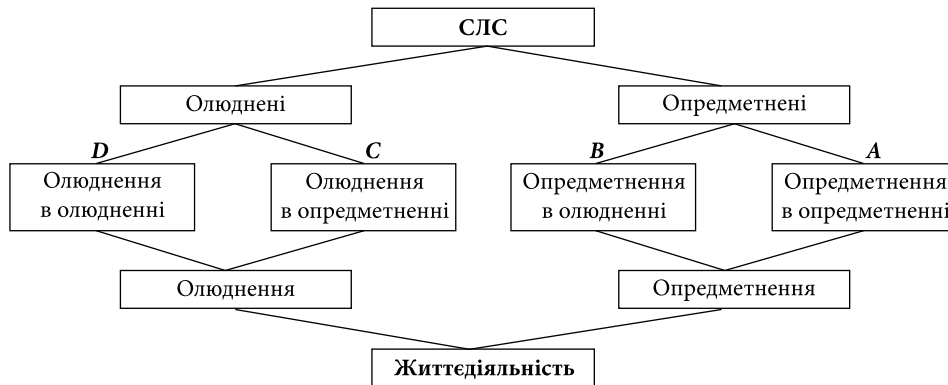

Рис. 1. Субстанційні сфери життєдіяльності та види сутнісних людських сил
Джерело: побудовано автором.

Як відомо, фундаментальна економічна наука народилася в умовах капіталістичної індустріалізації, домінування капіталістичного товарного опредметнення, в якому головними засобами і продуктами є опредметнені СЛС — товари. Тому цілком закономірно об'єктом тогочасних теорій вартості (ТТВ, ТТК, *теорії факторів виробництва* (ТФВ), теорії витрат) стає капіталістичне опредметнення, а предметом — вартість (цінність) опредметнених СЛС, тобто товарів (благ). Іншими словами, увага вчених концентрується на вивченні вартісних відносин у сегменті (підсистемі) А (див. рис. 1) надскладної людинорозмірної системи «життєдіяльність — СЛС»⁶. Окремі аспекти сегментів В, С і D, якщо і вивчалися, то лише в контексті головної дослідницької проблематики сегмента А. У тих умовах про будь-які особливі вартісні відносини в сегментах В, С і D майже не йшлося.

Зростання значущості сучасної сфери олюдження, що виражається в тому числі в прогресі економіки знань та інформації, домінуванні нагромаджених олюджених СЛС над опредметненими, сприяє докорінній зміні гносеологічної ситуації. У новітніх розробках так чи інакше відображаються важливі **об'єктивні тенденції**: з одного боку, експансія опредметнення в олюдження супроводжується поширенням в останньому адекватних першому ринково-вартісних форм, а з іншого — прогрес олюдження та його експансія в опредметнення каталізують деструкцію адекватних опредметненню вартісних відносин. Обидві тенденції підтверджують відомі положення про історичність вартісних відносин, їх іманентність лише товарному виробництву, їх поступове відмирання і зняття.

Але ж нові економічні реалії породжують і неортодоксальні запитання. Чи пов'язана експансія вартісних відносин у олюдження виключно з проникненням у нього капіталістичного опредметнення, або й самому олюдненню

⁶ У сегменті А опредметнені СЛС є засобами і продуктами опредметнювальної діяльності, тобто опредметнення в опредметненні або безпосереднього опредметнення. У сегменті В опредметнені СЛС є засобами і продуктами опредметнювальної діяльності у сфері олюдження, тобто опредметнення в олюдненні або опосередкованого опредметнення. У сегменті С олюднені СЛС є засобами і результатами олюдження в опредметненні, тобто опосередкованого олюдження, а в сегменті D — олюдження в олюдненні, тобто безпосереднього олюдження.

притаманні певні об'єктивні підвалини для народження і генези вартісних форм? Якщо вартісні відносини підуть у небуття, то що чекає на їх загально-економічні підвалини? У категоріях діалектики загального і особливого, — якщо вартісні відносини суть особливий історичний стан сегмента А, чи є вони *особливим* деякого загального, яке притаманне не тільки сегменту А, але й сегментам В, С і D? Якщо так, то якими є особливі прояви, стани цього загального, адекватні сегментам В, С і D? Чи є вартісні відносини однією з особливих історичних суспільних форм деякого загального для всіх сегментів життєдіяльності змісту? В даному випадку йдеться не про діяльнісні основи, які не ставляться під сумнів, а про пов'язані з ними основи іншого роду.

ГІПОТЕЗА ПРО ВСЕЗАГАЛЬНІСТЬ І СКЛАДНІСТЬ ЦІННІСНИХ ВІДНОСИН

На основі викладеного й з урахуванням історичності вартості цілком прийнятною є *гіпотеза про субстанційну всезагальність і складність ціннісних відносин*. Оскільки їх субстанцією, основою і сферою існування є діяльність як надскладна людино вимірна система, остільки саме вона, багато в чому за своїм змістом, детермінує їх будову, структуру і ключові якісні характеристики. Розглянемо цей пункт докладніше з тим, щоб зазначений концептуальний аспект гіпотези трансформувати в більш розвинуту *гіпотетичну концептуально-теоретичну модель (схему)* (ГКТСх) загальної теорії цінності.

Поширене в новітніх розробках вживання терміна «цінність» замість «вартість» нерідко не пояснюється, хоча має певні ґрунтовні підвалини. Зокрема, ідеться про позицію К. Маркса, котрий вже в другому німецькому виданні першого тому «Капіталу» (1873 р.) відходить від притаманного першому виданню термінологічного отождоження Tauschwert і Wert⁷ й чітко визначає Tauschwert як форму Wert. Це просування К. Маркса в теорії, виражене в зміні категоріального апарату, не було враховане в перекладах «Капіталу» російською мовою [19], отже, сучасні спроби виправити помилку можна лише вітати. Водночас важливо виокремити принципову для долі ЗТЦ обставину. Те, що було важко помислити про вартість, постає майже очевидним у осмисленні цінності. Йдеться про філософське і загальнонаукове значення цього терміна, яке «перевизначили» вчені-економісти, й ті реальні процеси опредметнення й олюднення, на адекватне відображення яких він спочатку претендував і які в сучасних умовах перебувають у полі зору економістів-теоретиків. З багатьох змістовних характеристик цінності доцільно виділити субстанціональні, а тому загальнозначимі.

Цінність — феномен суспільний, а тому виражає цілком визначений клас взаємопов'язаних суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відносин, тобто відносин між суб'єктами з приводу їх відношення до об'єктів (такими за певних обставин можуть бути і суб'єкти). У філософському і загальнонауковому сенсі цінність є відносини між акторами з приводу співвідношення суб'єктивного образу (у тому числі взірця, ідеалу) реального об'єкта й само-

⁷ Саме це отождоження стало підставою для М. Даніельсона під час перекладу першого тому «Капіталу» використати термін «вартість», а не «цінність».

го реального об'єкта⁸. Оптимальний варіант такого співвідношення — відповідність реального об'єкта суб'єктивному уявленню про нього, або, говорячи філософською мовою, відповідність існуючого ідеальному чи бажаному⁹. Як бачимо, цінність є тріалектичною єдністю і синергією таких базових елементів: 1) реальний об'єкт; 2) суб'єктивний образ (взірець, модель, ідеал) цього об'єкта; 3) відношення відповідності між об'єктом і його суб'єктивним образом. Зрозуміло, що ступінь такої відповідності може коливатися від додатних до від'ємних значень. На перший погляд, у зазначеній дефініції суб'єкт-суб'єктні відносини не представлено. Але це не так.

По-перше, уже виділення людиною себе самої з оточуючого світу передбачає певний рівень розвитку *людської діяльності*, яка не може бути несупільною і концентрує весь спектр суб'єкт-суб'єктних відносин з приводу відносин суб'єкт-об'єктних, у тому числі й *ціннісні відносини*.

По-друге, формування образу об'єкта — цілком визначена складова людської життєдіяльності, у якій людська діяльність з плином часу Великої історії лише зміцнює свої позиції. Отже, *суб'єктивний образ об'єкта* — результат життєдіяльності й діяльності суб'єкта — суспільства, взаємодії індивідуалізованих *суспільних суб'єктів*. Суб'єктивний образ об'єкта — феномен суспільний. А посилення індивідуалізації цього образу свідчить про ускладнення його суспільного змісту.

По-третє, чим вище суспільна людина (суспільство) піднімається до висот прогресу, чим більш складні дії і операції свідомої діяльності вона опановує, тим: 1) більш значущими у формуванні образу об'єкта стають суспільні потреби не виживання, а *розвитку суб'єкта*; 2) перетворення суб'єктом природних об'єктів у відповідності з образами, що детерміновані суспільними потребами, все більше заміщується створенням адекватних цим образами *штучних реальних об'єктів*; 3) більш жорсткими стають імперативи збереження і відновлення *природних об'єктів*. Таким чином, у процесі діяльності не тільки формується ідеальний образ об'єкта, але й забезпечується його реалізація, тобто образ об'єкта стає реальним об'єктом.

По-четверте, разом з ускладненням і поділом діяльності та життєдіяльності, виникненням багатьох самостійних наук відповідність образу об'єкта самому об'єкту розгортається в складну систему, в якій кожній науці надається можливість акцентувати ту чи іншу підсистему і/або складову зазначеної системи взаємопов'язаних відповідностей. Не є винятком і *фундаментальна економічна наука* (ФЕН). У межах її предметного простору цінність набуває особливого сенсу й постає в якості суб'єкт-суб'єктних відносин з приводу економічно значимої для суб'єктів взаємної відповідності образу реального об'єкта й самого реального об'єкта. Оскільки ж економічно значимими визнаються насамперед потреби людини й необхідні для їх задово-

⁸ Суб'єктивним образом реального об'єкта може бути й ідеальний *знанневий продукт* (ЗП). Він може як слідувати за реальним об'єктом, тобто відображати вже існуючий, наявний реальний об'єкт, так і передувати йому, тобто бути проектом, моделлю майбутнього реального об'єкта, котрий буде вироблено. У цьому випадку створюваний суб'єктом образ реального об'єкта у вигляді знанневого продукту диктується в тому числі потребами творця образу й потребами споживача майбутнього (виробленого) реального об'єкта.

⁹ Философская энциклопедия. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1350

лення зусилля, оскільки доцільним є виділення принаймні чотирьох підсистем зазначеної відповідності й деяких елементів цих підсистем.

Перша підсистема охоплює відповідності між різними аспектами образу об'єкта, наприклад, між образом об'єкта і потребами, що його визначають; мірою задоволення завдяки образу об'єкта адекватних йому потреб і зусиллями з формування цього образу. Якщо виходити з первинного ідеального стану образу об'єкта та його подальшої матеріалізації, тобто розміщення на матеріальному носії, то в **другій** підсистемі відповідностей мають бути представлені в тому числі відповідності між: мірою задоволення потреб завдяки ідеальному образу об'єкта і витратами на його створення; мірою задоволення потреб завдяки матеріальному носію і витратами на його виробництво; мірою задоволення потреб завдяки матеріалізованому ідеальному образу об'єкта (ідеальному образу об'єкта на матеріальному носії) і витратами на його створення. Елементами **третьої** підсистеми є відповідності між різними аспектами реального об'єкта, у тому числі між сформованим за образом об'єкта реальним об'єктом і потребами в останньому; рівнем задоволення потреб завдяки реальному об'єкту і витратами на його створення. У **четвертій** підсистемі сконцентровано відповідності між різними аспектами образу об'єкта, з одного боку, і різними аспектами реального об'єкта — з іншого. Наприклад, між зусиллями з формування образу об'єкта і зусиллями з формування відповідного цьому образу реального об'єкта; рівнем задоволення потреб завдяки образу об'єкта і рівнем задоволення потреб завдяки адекватному цьому образу реальному об'єкту; рівнем задоволення потреб завдяки образу об'єкта і зусиллями зі створення адекватного цьому образу реального об'єкта.

Узагальнивши викладене, не важко помітити, що зазначені відповідності є неможливими поза сутнісних взаємозв'язків первинних елементів (засобів, умов, процесів, результату, потреб, інтересів, суб'єкта, об'єкта) олюднення, опредметнення, олюднення і опредметнення. Але ж і діяльність не здійснюється інакше, як у системі визначених ціннісних координат. *Ціннісні відносини* (ЦВ) (цінність) можуть бути представлені в якості складної системи суб'єкт-суб'єктних відносин з приводу взаємопов'язаних і економічно значимих для суб'єктів відповідностей: а) суб'єктивного образу реального об'єкта й самого реального об'єкта, у тому числі різних елементів першого, з одного боку, і різних елементів останнього — з іншого; б) різними елементами суб'єктивного образу реального об'єкта; в) різними елементами реального об'єкта. Таким є ядро *фундаментальної схеми* ЗТЦ.

Зрозуміло, що, детермінуючи ЦВ, суспільна діяльність надає, забезпечує їм, по-перше, сфери існування (опредметнення, олюднення, опредметнення в опредметненні (ОпОп), опредметнення в олюдненні (ОпОл), олюднення в опредметненні (ОлОп) і олюднення в олюдненні (ОлОл)); по-друге, базові атрибути (засоби, предмети, техніка, технологія, умови, процеси, результати, потреби, інтереси, суб'єкти й актори, види, форми)¹⁰; по-третє, основні продукти як результати діяльності (матеріальні (М), матеріалізовані ідеальні (МІ), ідеалізовані матеріальні (ІМ), ідеальні (І)); по-четверте, техні-

¹⁰ Кожний із зазначених атрибутів є результатом людської діяльності й тому має цілком визначену цінність.

ко-економічний (ТЕ), загальноекономічний (ЗгЕ), організаційно-економічний (ОргЕ) та соціально-економічний (СЕ) виміри (складові); по-п'яте, історичність, історичні рамки. Ідеться про, по-перше, суспільну історію в цілому, по-друге, її окремі ери і епохи¹¹, по-третє, окремі способи виробництва, яким іманентні, відповідно, загальні, особливі й унікально-специфічні властивості діяльності й цінності. На рис. 2 схематизовано згадані взаємопов'язані якісні характеристики діяльності й цінності з урахуванням детермінованості цінності діяльністю і здійснення діяльності в системі визначених ціннісних координат.

Якщо подивитися на викладене з філософсько-наукових позицій, то цілком допустимо визначити його як *простір ЗТЦ*. Зрозуміло, він потребує більш глибоких і контекстуальних досліджень і докладнішої характеристики. Зокрема, ідеться про онтологічний, гносеологічний, аксіологічний і практиологічний контексти ЗТЦ, її місце в системі наукових конструкцій, економічного наукового й ненаукового знання [20, с. 144—172]. Звісно, це є правильним і для *спеціальних теорій цінності* (СТЦ), у тому числі тих, у яких акцентовано лише окремі аспекти взаємодії діяльності й цінності. Подібним чином звужене дослідницьке поле аж ніяк не виключає поліваріантності шляхів і способів аналізу, а отже, і його результатів. Так, цілком допустимою є лінія міркувань, що схематизована на рис. 3.

Людська діяльність є субстанцією й підвалиною ціннісних відносин. Визначені змістовні характеристики (інваріанти) діяльності й ЦВ є загальними для всіх сегментів (сфер) життєдіяльності. Але в кожному особливому сегменті у відповідності зі специфікою діяльності ціннісні відносини та їх інваріанти набувають особливих форм. Це означає, що в кожному сегменті життєдіяльності зміст ЦВ суть суперечлива єдність загальної та особливої складових. Наприклад, ЦВ у опредметненні й ЦВ у олюдненні мають і детерміновані інваріантами діяльності *загальні*, і детерміновані специфікою відповідно до опредметнення і олюднення *специфічні змістовні характеристики*. У різних суспільно-історичних умовах зазначені характеристики ЦВ набувають відповідних *соціально-економічних форм*.

У цьому сенсі, наприклад, традиційні вартісні відносини — це історично плінна форма особливих, характерних для опредметнення в опредметненні ЦВ. На рис. 3 у вигляді спрощеної схеми подано будову ЦВ, яка включає дев'ять сегментів. У фундаментальній економічній науці найбільш розробленою є проблематика вартісних відносин, тобто третього сегмента ЦВ. Правда, соціально-економічні форми ЦВ у опредметненні сфери опредметнення не вичерпуються вартісними відносинами. Останні, на думку вчених-марксистів, приходять на зміну натуральним формам і знімаються плано-мірними. Але чи має зазначена форма якесь відношення до цінності? Що являють собою ціннісні відносини та їх соціально-економічні форми в інших сферах життєдіяльності (сегменти 4 і 5, 6 і 7, 8 і 9)? Як бачимо, прийнята для прикладу лінія міркувань породжує значну кількість запитань, що ви-

¹¹ Ідеться про охарактеризовані раніше ери опредметнення і олюднення, а також епохи природного (аграрна або особистої залежності) й штучного (індустріальна або речової залежності) опредметнення, опосередкованого олюднення, безпосереднього олюднення (вільної індивідуальності) [4, с. 3—18].

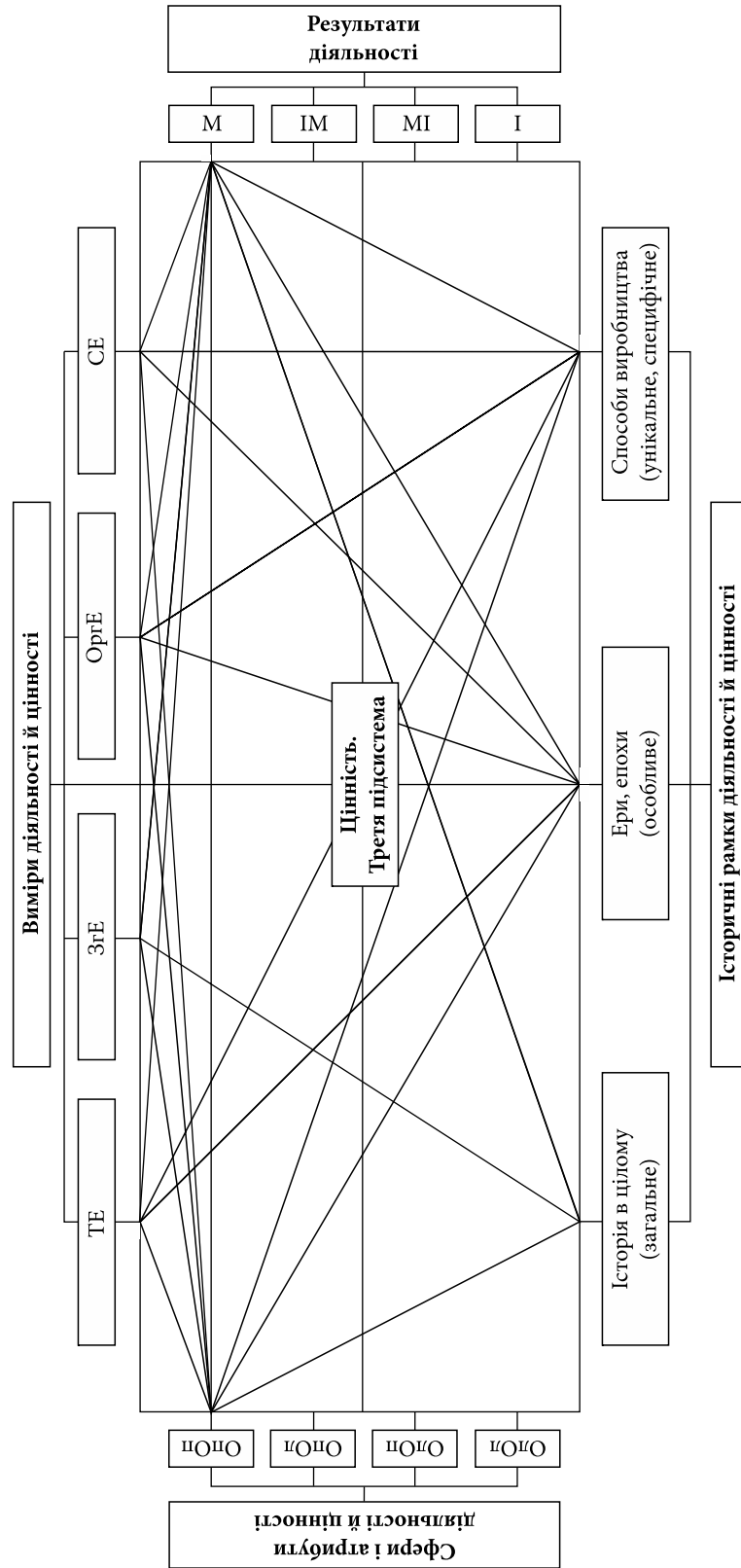

Рис. 2. Темпоральний простір ЗТЦ і позиціонування в ньому ТТБ
Джерело: побудовано автором.

Соціально-економічні (суспільні) форми ЦВ	3 Вартісні відносини	5 ?	7 ?	9 ?
Особливі змістовні характеристики ЦВ	2 ЦВ у опредметненні сфери опредметнення	4 ЦВ у опредметненні сфери олюдження	6 ЦВ у олюдненні сфери опредметнення	8 ЦВ у олюдненні сфери олюдження
Субстанційні змістовні інваріанти ЦВ	1 ЦВ ----- Діяльність			

Рис. 3. Будова ціннісних відносин за гіпотезою про їх всезагальність і складність (фрагмент)
Джерело: розроблено і побудовано автором.

магають обґрунтованих відповідей і заповнення чисельних лакун у пізнанні об'єктивних реалій, що відбиваються зазначеними сегментами. Мабуть, кількість питань не буде меншою, якщо схематизувати запропоновану для прикладу лінію міркувань й адекватну їй теорію трудової вартості не в змістовних параметрах рис. 3, а в більш повному темпоральному просторі ЗТЦ, позначеному на рис. 2.

Перш за все, з позицій цінності як системи згаданих відповідностей ТТВ відповідає третій підсистемі, головним чином відповідностям між рівнем задоволення потреб завдяки об'єкту (матеріальному продукту) і витратами на його виробництво (на рис. 2 це положення позначено словосполученням «Цінність. Третя підсистема»). Оскільки головною сферою існування трудової вартості є опредметнення в опредметненні (ОпОп), остільки інші сфери діяльності й цінності, у тому числі опредметнення в олюдненні (ОпОл), не акцентуються. Подібним чином береться до уваги лише *матеріальний продукт* (М) і відповідний йому товар.

У ТТВ так чи інакше відображене цілком визначений *техніко-економічний стан* (ТЕ) процесу опредметнення (індустріальний технологічний спосіб виробництва), який є характерним для особливої епохи штучного опредметнення і переважно капіталістичного способу виробництва (на рис. 2 це положення позначено лініями між елементами ОпОп, ТЕ, М, особливе, специфічне). Не можна недооцінювати *загальноекономічного виміру* (ЗгЕ) ТТВ, представленого, зокрема, взаємопов'язаними кориснісною і витратнісною складовими (на рис. 2 це лінії між елементами ОпОп, ЗгЕ, М, загальне). *Організаційно-економічний вимір* (ОргЕ) трудової вартості відповідає, головним чином, ринковим формам, що існують в умовах ери опредметнення і притаманних їй способів виробництва (на рис. 2 — лінії між елементами ОпОп, ОргЕ, М, особливе, специфічне). Ноуменальний, сутнісний вимір трудової вартості представлений товарно-грошовими *соціально-економічними відносинами* (СЕ) між суб'єктами опредметнення, які (відносини) уречевлені в товарах, що виробляються в умовах способів виробництва ери опредметнення, перш за все капіталістичного (на рис. 2 — лінії між елементами ОпОп, СЕ, М, особливе, специфічне).

Зрозуміло, така схематизація є допоміжною за визначенням у тому сенсі, що не може замінити якісної характеристики ТТВ, а слугує позначенням тих важливих параметрів і координат, що мають бути враховані дослідником, який претендує на якісну характеристику не тільки ТТВ, але й будь-якої СТЦ, що вивчається і/або розробляється. Усвідомлюючи це, повернемося до обраного аспекту взаємодії діяльності та цінності й спробуємо протестувати висунуту гіпотезу на доступному історичному матеріалі.

ПРО КОЕВОЛЮЦІЮ ДІЯЛЬНОСТІ Й ЦІННОСТІ

Постульована в гіпотезі «спорідненість» життєдіяльності й ціннісних відносин є продуктом суспільної еволюції. Уже в перших поведінкових інстинктивних реакціях протосуб'єктів протолюдського стада на зовнішні подразники відкривається передісторія, зародки ЦВ: відповідність даного інстинкту цілком визначеному подразнику — об'єкту — означає й відповідність останнього раніше виробленій інстинктивній реакції. Остання, так би мовити, шукає відповідний собі об'єкт, щоб актуалізуватися. Природні флуктуації і модифікації об'єктів каталізують кумулятивні зміни інстинктивних реакцій. Збільшення станів реальних об'єктів означає відповідне збільшення їх «образів», утілених у інстинктивних реакціях. Тим самим ускладнюється і процес «вибору» об'єкта, який є адекватним тому чи іншому «образу». В певний історичний момент життєзабезпечувальний вибір стає неможливим без вбудовування в ланцюжок інстинктивних реакцій спочатку окремих цілеспрямованих дій, а потім і їх ланцюжків. Так з'являються метаповедінка, переддіяльність і протожиттєдіяльність як їх суперечлива єдність¹², а зазначений вибір доповнюється елементами свідомого впливу протосуб'єкта на реальний об'єкт відповідно до «образа» останнього.

У мезоліті ускладнення умов і поступова індивідуалізація полювання на середніх і дрібних тварин, початок їх доместикації, поява луку і стріл, чисельних мікролітів, поглиблення спеціалізації знарядь праці як домінуючих робочих органів людини, поступовий перехід багатьох общин до сезонно-осілого способу життя, від кровноспорідненої до сусідської общини, утвердження патріархату свідчили про кардинальні зсуви в протожиттєдіяльності. Переддіяльність стає більш регулярною, систематичною, усвідомленою і розділеною, починає розвиватися на власній основі й у цьому сенсі породжує **діяльність**. Водночас у метаповедінці відбувається подальше ускладнення несвідомих інстинктивних реакцій, більш значущими стають чуттєво-свідоме і відповідне йому підсвідоме начала. Це означає появу **людської поведінки**. Поряд і завдяки цим змінам протожиттєдіяльність трансформується в **життєдіяльність**. Серед умов і предметів останньої підвищується роль штучної, рукотворної природи. Штучні знаряддя праці дедалі частіше використовуються для виробництва штучних знарядь.

Зазначені кардинальні зсуви було б неправильно абсолютизувати і вивиривати з багатого контексту домінуючого фізичного виробництва общини і

¹² Більш докладно взаємодію еволюційних ліній «поведінка — метаповедінка — переддіяльність — людська поведінка — діяльність» та «інстинкти — метаінстинкти — протойнститути — власне інститути» розглянуто в [20, с. 421—482].

кожного общинника. Біолоюднення панує, соціолоюднення й опредметнення зароджуються, а скільки-небудь сталий поділ між ними відсутній. Отже, примітивна і переважно синкретична життєдіяльність і діяльність відповідають тотальній, синкретичній, але вже «вагітній» багатовимірністю цінності. Головним її суб'єктом, об'єктом і суб'єктивним образом є родова община, а її члени виконують роль окремих атрибутів цінності.

Саме тотальною цінністю роду напівсвідомо керувалися наші пращури, коли суворо наслідували протоінституту таліона в актах кровної помсти, міжродового обміну жінками і продуктами. Йдеться про еквівалентність, рівність саме цілісних, тотальних, синкретичних цінностей жінок і продуктів, що обмінюються, а не про окремі складові цінностей. Так, при обміні жінками напівсвідомо враховувалася цінність їх сукупних СЛС — і втілених (нагромаджених), і сучасних (актуалізованих), і майбутніх, потенційних (наприклад, можливості народження дітей)¹³. У літературі нерідко вказується на нееквівалентний характер обміну продуктами між первісними общинами, а також між європейцями і аборигенами в епоху Великих географічних відкриттів і колонізації Нового світу. При розгляді таких актів обміну з позицій рівності або витрат, або корисності продуктів, що обмінюються (у відповідності з ортодоксальними СТЦ), недооцінюється принципова обставина: у своїх рішеннях первісна людина керувалася не якоюсь окремою складовою цінністю — витратнісною, кориснісною або іншою, а **суцільною цінністю**, що протоінституціонально закріплена і особливим чином сприймається¹⁴. Тому обмін золота на скляну дрібничку вона могла вважати справедливим, таким, що відповідає вимогам таліона, а тому й виграшним для себе.

Неолітична революція відкрила новий етап коеволюції діяльності й цінності. Епоха синкретичності поступається епосі їх сполученої та когерентної роздільності. Йдеться про щонайменше три взаємопов'язаних напрями їх коеволюції. **Перший**, коли відбувається стійкий поділ життєдіяльності й діяльності на опредметнення й олюднення, першого — на землеробську, скотарську і ремісничу діяльність, а другого — на духовну, соціальну і політичну діяльність. Разом з тим синкретична цінність поділяється на дві особливі складові — економічну (цінність у опредметненні) й соціальну (цінність у олюдненні)¹⁵, які є адекватними специфіці цих сфер. Однак обмін еквівалентними цінностями олюднених і опредметнених СЛС зберігає значущість. Мається на увазі обмін: 1) опредметнених СЛС на опредметнені СЛС; 2) олюднених СЛС на олюднені СЛС; 3) олюднених СЛС на опредметнені СЛС і в общині, племені, і в перших цивілізаціях (між владною корпорацією та членами общин — виробниками¹⁶), і в наступних способах вироб-

¹³ До речі, у відомих СТЦ майбутня, потенційна складова СЛС представлена недостатньо переконливо порівняно з минулою й сучасною, чого не можна сказати про відповідні конкретно-економічні розробки.

¹⁴ Унаслідок недостатнього розвитку абстрактного мислення первісна людина не усвідомлювала принципові розбіжності між образом об'єкта і самим об'єктом, наприклад, плутаючи сон і реальність.

¹⁵ У даному випадку мається на увазі цінність олюднених СЛС як результатів олюднювальної діяльності.

¹⁶ З позицій ортодоксальної ТТВ для азійського способу виробництва є характерною **владно-власницька** експлуатація владною групою общинників — виробників матеріально-

ництва (між власниками і/або виробниками СЛС, з одного боку, і споживачами останніх — з іншого).

Другий напрям пов'язаний з процесами відокремлення виробництва, розподілу, обміну і споживання опредметнених і олюднених СЛС. Саме ці процеси в опредметненні є більш очевидними й вивченими з цілком зрозумілих історичних причин. Синкретичність зазначених фаз відтворення в епоху привласнювального господарства змінюється їх технологічною роздільністю у відтворювальному натуральному господарстві, а потім, в умовах простого і капіталістичного товарного господарства, стійким відокремленням — і техніко-економічним у часі й просторі, і організаційно-економічним у відомих соціально-економічних формах. Відповідним чином диференціюється й економічна цінність.

Розвиваючи позначену ще Аристотелем відмінність витрат і корисності як підвалин обміну продуктами, автори і прихильники ортодоксальних теорій вивчають переважно або витратнісну складову економічної цінності (витратнісну цінність), яка більш притаманна виробництву матеріального продукту, або кориснісну складову економічної цінності (кориснісну цінність), яка більш характерна для особистого споживання продукту. Здійснюються спроби теоретичного синтезу витратнісної і кориснісної цінностей. Однак специфіка економічної цінності в розподілі та обміні залишається майже не вивченою. Йдеться не про форми, у тому числі перетворені, яких економічна цінність набирає в цих фазах відтворення, а саме про специфічні й відносно відокремлені складові економічної цінності, які є не менш реальними, ніж витратнісна і кориснісна. Очевидно, доцільно аналізувати розподіл і обмін як основні стадії суспільного виробництва, які є рівноцінними стадіям власне виробництва і споживання. Це дозволить, зокрема, наблизитися до наукового розуміння цінності процесу діяльності, а не тільки її результатів.

Третій напрям характеризується ускладненням предметних і суб'єктних цінностей, а також їх взаємозв'язків, які детерміновано прогресом опредметнення, пізнавальної діяльності й процесами досягнення в цілому. Усвідомлення відмінностей предметних і суб'єктних цінностей приходить до людини разом з виокремленням пізнавальної діяльності в складі духовної. Якщо під предметними цінностями розуміти «всю багатоманітність предметів людської діяльності, суспільних відносин і включених у їх коло природних явищ»¹⁷, тобто природних об'єктів і продуктів опредметнення й олюднення, а під суб'єктними цінностями — результати відображення предметних цінностей, то стає очевидним, що економічну цінність інтегровано в систему предметних і суб'єктних цінностей. Їх історичний прогрес визначає відповідне ускладнення ЦВ, у тому числі розгортання відповідності образу об'єкта самому об'єкту в складну систему відповідностей.

У епоху штучного опредметнення, **раннього і зрілого індустріалізму**, завершується утвердження товарного і ринкового опредметнення, а також капі-

---

го продукту у формі привласнення лівової частки надлишкового продукту завдяки механізму редистрибуції. Очевидно, що тут не враховується обмін продуктованих владною групою олюднених СЛС на опредметнені СЛС обшинників. Зрозуміло, такий обмін, що визначається системою влади-власності, може бути і еквівалентним, і нееквівалентно-експлуататорським, але в будь-якому випадку він має братися до уваги.

¹⁷ Философский энциклопедический словарь. М., 1989. 815 с. С. 732.

талізації виробництва матеріального продукту як домінант людської діяльності. Розум учених захоплюють homo oeconomicus і економічна цінність. Достатньо визначеною стає специфіка **базових елементів цінності в опредметненні**. Образ об'єкта диктують, перш за все, особисті матеріальні потреби суб'єкта, сам об'єкт постає як такий, що вимагає відповідних зусиль і витрат для приведення його у відповідність з образом, а саме економічна діяльність покликана забезпечити відповідність об'єкта образу. Таким чином, змістовне ядро економічної цінності постає міжсуб'єктивним відношенням з приводу відповідності матеріальних потреб і здатних задовольнити їх продуктів опредметнення, тобто суперечливою єдністю корисної і витратної складових. Отже, відоме твердження про те, що товар має споживну і мінову цінність, потребує уточнення: саме цінність матеріального продукту, в тому числі й товару, є *подвійною*. Зазначені складові економічної цінності дістають у товарі (цій історично обумовленій формі продукту) адекватну йому суспільну форму.

Зрозуміло, що виокремлення корисної і витратної складових економічної цінності визначено об'єктивною логікою розвитку капіталістичного опредметнення. В умовах домінування капіталізації виробництва масового стандартизованого продукту¹⁸ й ринку продавця в опредметненні провідним носієм відносин між людьми є *абстрактна праця*, а провідною складовою економічної цінності — *витратнісна*. Відповідно в олюдненні домінує **абстрактна опосередкована олюднювальна діяльність**, яка формує переважно вузькоспеціалізовану, «однорічну» людину — робітника, що виконує роль ресурсу, фактора виробництва матеріального продукту. Вочевидь, зазначеним процесам більш адекватні «витратнісні» теорії і концепції цінності (ТТВ, ТФВ, *теорія витрат* (ТВ)), орієнтовані на штучне опредметнення.

Підкорення капіталом споживання продуктів опредметнення помітно активізувалося в другій половині зрілого індустріалізму і завершилося в пізньому індустріалізмі. Індивідуалізації і статусності споживання відповідало зростання частки дрібносерійного та індивідуально орієнтованого опредметнення, домінування ринку покупця над ринком продавця. Це означає, що поряд з абстрактною працею роль носія відносин між людьми активно «опановує» *конкретно-опредметнювальна праця*. Порівняно з абстрактним опосередкованим олюдненням зміцнює позиції **конкретно-опосередковане олюднення**. Хоча в опредметненні все ще домінує людина — фактор, її професійні якості мають адаптуватися до багатоманітності матеріальних продуктів. Оскільки ж зміст і форми останніх перманентно змінюються разом (або випереджаючи) зміни потреб, імперативною стає не вузька спеціалізація, а полівалентна кваліфікація робітника. Відповідно посилюється взаємообумовленість конкретного опредметнення й конкретно-опосередкованого олюднення, визрівають сутнісні зсуви в їх взаємозв'язках з безпосереднім олюдненням.

Зазначені об'єктивні реалії не могли не позначитися на теоріях цінності. По-перше, «витратнісні» теорії в жодному разі не «зійшли» з наукової «сцени» й активно адаптуються до економічних змін і розширюють спектр витрат, що аналізуються. По-друге, ТГК та її «діти» утворили теоретичний фун-

¹⁸ Економічна історія свідчить, що капітал послідовно-паралельно підкорює собі обмін, виробництво, споживання і розподіл матеріального продукту. Іншими словами, переважне підкорення капіталом виробництва відбувається раніше за таке підкорення споживання.

дамент сучасного мейнстріму й таким чином утвердили відомі пріоритети розробок кориснісної цінності. Правда, останні, за рідкісними винятками, не можуть вийти за межі матеріальних потреб, залишаючи поза увагою потреби соціоолюднення, що прогресують. По-третє, спроби формування синтетичних теорій цінності стають перманентними. По-четверте, цінність олюднених СЛС як продуктів олюднювальної діяльності вивчається не безпосередньо й фундаментально, а фрагментарно, у відповідності з імперативами вдосконалення ортодоксальних теорій.

У сучасних умовах згадана проблематика цінності залишається актуальною і затребуваною, але багато в чому не відповідає викликам ери олюднення, що народжується, раннього постіндустріалізму і сучасної кореволуції. Буквально на наших очах опредметнення поступається ініціативою і лідерством олюдненню. Дрейф опредметнення і опосередкованого олюднення в напрямі багатосторонності й різноманітності, що прискорюється, стає вже неможливим без випереджального розвитку безпосереднього олюднення. Але ж прогресуюча різноманітність само- й взаємоолюднення не тільки прагне виконати це замовлення опредметнення, але й набуває якостей самоцінності та самоорганізації. Поступово виникає нова реальність — **безпосереднє олюднення як самоціль**, у тому числі у вигляді виробництва знанневих і знаннево-інформаційних продуктів. Поряд з абстрактною і конкретно-опредметнювальною працею, а також опосередковано-олюднювальною діяльністю функції носія відносин між людьми починає виконувати **конкретно-безпосереднє олюднення**. Незважаючи на титанічні зусилля, транснаціональному капіталу не вдається тотальне підкорення безпосереднього олюднення, а в нових термінах — «людський капітал», «інтелектуальний капітал», «соціальний капітал» тощо — відображаються (в тому числі небезкорисливо) не більше, ніж елементи зовнішньої подоби олюднених СЛС панівному в опредметненні капіталу [2, с. 427—459]. Спроби осмислення нових глибинних процесів і форм їх вираження лише за допомогою інструментарію ортодоксальних теорій цінності є важливими, але недостатніми, про що, зокрема, свідчать відомі недосконалості існуючих методик оцінки інтелектуального продукту, інформаційного продукту, людського капіталу тощо [21].

ВИСНОВКИ

Таким чином, у відповідності із запропонованою ГКТСх загальна теорія цінності у вузькому сенсі включає взаємопов'язані фундаментальну схему ЗТЦ (ФТСх) і *часткові теоретичні схеми* (ЧТСх) як ядра відповідних СТЦ. У ЗТЦ у широкому сенсі зазначені теоретичні схеми мають бути доповнені відповідними чуттєво-емоційними, емпірико-абстрактними й прикладними теоретичними схемами, у яких інтегровано сфери, атрибути, результати (продукти), виміри та історичні рамки діяльності й цінності. Отже, розробка ЗТЦ є процесом достатньо складним і тривалим. У сучасних умовах вона (розробка) не може обмежуватися лише модернізацією ортодоксальних СТЦ, спробами їх синтезу, пошуками зняття цінності за межами матеріального виробництва. Принципово важливо каталізувати науковий пошук тих нових СТЦ, які здатні адекватно описати й пояснити ціннісні відносини в

олюдненні (опосередкованому, безпосередньому і в цілому), в тому числі у створенні знанневих і знаннево-інформаційних продуктів. Сподіваємося, що однією з таких СТЦ може стати діяльнісна знаннево-інформаційна теорія цінності, базові постулати якої будуть розглянуті в наступних статтях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тарасевич В.М. Теоретичний вимір інформаційно-цифрової економіки: основи та система первинних інформаційних феноменів. *Економіка України*. 2021. № 1. С. 3—23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.01.003>
2. Тарасевич В.М. Теоретичний вимір інформаційно-цифрової економіки: інформаційна діяльність і система похідних інформаційних феноменів (продуктів). *Економіка України*. 2021. № 3. С. 3—18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.03.003>
3. Тарасевич В.М. Теоретичний вимір інформаційно-цифрової економіки: інформаційно-цифрові процеси та їх атрибути. *Економіка України*. 2021. № 6. С. 21—35. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.06.021>
4. Тарасевич В.М. Сучасна кореволуція: діяльнісний зміст і діалектика пізнавальних та когнітивних систем. *Економіка України*. 2021. № 10. С. 3—18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.10.03>
5. Тарасевич В.М. Сучасна кореволуція: машинізована людина і/або олюднена машина. *Економіка України*. 2022. № 2. С. 20—36. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.0320>
6. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 23. 907 с.
7. Бузгалин А.В., Колганов А.И. Пределы капитала: методология и онтология. Реактуализация классической философии и политической экономии (избранные тексты). М., Культурная революция, 2009. 680 с.
8. Вальтух К.К. Информационная теория стоимости и законы неравновесной экономики. М., Янус-К, 2001. 896 с.
9. Бузгалин А., Колганов А. Политическая экономия постсоветского марксизма (тезисы к формированию научной школы). *Вопросы экономики*. 2005. № 9. С. 36—55.
10. Гриценко А.А. Развитие форм обмена, стоимости и денег. Київ, Основа, 2005. 192 с.
11. Бодриков М. Трудовая теория ценности: проблемные вопросы и историческое значение. *Вопросы экономики*. 2008. № 4. С. 110—129.
12. Тронеv К. Учение К. Маркса о стоимости, ее субстанции и форме. *Экономические науки*. 1999. № 7.
13. Тронеv К. Категории рыночная стоимость и рыночная цена в III томе «Капитала» К. Маркса (материалы к лекциям и семинарам). *Российский экономический журнал*. 2004. № 1.
14. Бодриков М. Классическая теория ценности: современное звучание нерешенных проблем. *Вопросы экономики*. 2009. № 7. С. 97—118.
15. Иноземцев В.Л. Концепция постэкономического общества: теоретические и практические аспекты. Дис. ... д-ра экон. наук. Специальность 08.00.01. М., 1998.
16. Артемова Т.И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формообразования. К., Основа, 2006. 448 с.
17. Афанасьев В. Вклад австрийской школы в развитие трудовой теории стоимости. *Вопросы экономики*. 2002. № 2. С. 102—117.
18. Тарасевич В.Н. Экуника: гипотезы и опыты. М., ТЕИС, 2008. 565 с.
19. Чеховский В. О переводе Марксова «Wert» на русский язык. *Вопросы экономики*. 2008. № 2. С. 154—157.
20. Тарасевич В.Н. Фундаментальная экономическая наука: универсальность содержания и развития. Днепр, ЧМП «Економіка», 2017. 1022 с.
21. Соболева И. Парадоксы измерения человеческого капитала. *Вопросы экономики*. 2009. № 9. С. 51—69.

Надійшла 02.09.2022

Прорецензована 30.09.2022

Підписана до друку 05.10.2022

REFERENCES

1. Tarasevych V. Theoretical dimension of information-digital economy: foundations and system of primary information phenomena. *Economy of Ukraine*, 2021, No. 1, pp. 3-23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.01.003> [in Ukrainian].
2. Tarasevych V. Theoretical dimension of the information-digital economy: information activity and the system of the derived information phenomena (products). *Economy of Ukraine*, 2021, No. 3, pp. 3-18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.03.003> [in Ukrainian].
3. Tarasevych V. Theoretical dimension of information-digital economy: information-digital processes and their attributes. *Economy of Ukraine*, 2021, No. 6, pp. 21-35. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.06.021> [in Ukrainian].
4. Tarasevych V. Modern co-revolution: activity content and dialectics of informative and cognitive systems. *Economy of Ukraine*, 2021, No. 10, pp. 3-18. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.10.003> [in Ukrainian].
5. Tarasevych V. Modern co-revolution: a mechanized man and/or a humanized machine. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 2, pp. 20-36. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.020> [in Ukrainian].
6. Marx K., Engels F. Works. Vol. 23. Moscow, 1960 [in Russian].
7. Buzgalin A.V., Kolganov A.I. The Limits of Capital: Methodology and Ontology. Reactualization of classical philosophy and political economy (selected texts). M., 2009 [in Russian].
8. Valtukh K.K. Information theory of value and laws of non-equilibrium economics. M., 2001 [in Russian].
9. Buzgalin A., Kolganov A. Political Economy of Post-Soviet Marxism (Theses to Forming of Scientific School). *Voprosy Ekonomiki*, 2005, No. 9, pp. 36-55 [in Russian].
10. Grytsenko A.A. Development of forms of exchange, value and money. Kyiv, 2005 [in Russian].
11. Bodrikov M. Labor Theory of Value: Problems and Historical Significance. *Voprosy Ekonomiki*, 2008, No. 4, pp. 110-129 [in Russian].
12. Tronev K. K. Marx's doctrine of value, its substance and form. *Economic Sciences*, 1999, No. 7 [in Russian].
13. Tronev K. Categories of market value and market price in the 3rd volume of "Capital" by K. Marx (materials for lectures and seminars). *Russian Economic Journal*, 2004, No. 1 [in Russian].
14. Bodrikov M. Classical Theory of Value: Modern Sense of Unsolved Problems. *Voprosy Ekonomiki*, 2009, No. 7, pp. 97-118 [in Russian].
15. Inozemtsev V.L. The concept of post-economic society: theoretical and practical aspects. Dr. Sci. (Econ.) Diss. M., 1998 [in Russian].
16. Artemova T.I. Cost and price: the logical and historical process of shaping. Kyiv, 2006 [in Russian].
17. Afanasyev V. The contribution of the Austrian school to the development of the labor theory of value. *Voprosy Ekonomiki*, 2002, No. 2, pp. 102-117 [in Russian].
18. Tarasevich V.N. Ecunics: Hypotheses and Experiments. M., 2008 [in Russian].
19. Chekhovskiy V. On the Translation of Marx's "Wert" in Russian. *Voprosy Ekonomiki*, 2008, No. 2, pp. 154-157 [in Russian].
20. Tarasevich V.N. Fundamental Economics: Universality of Content and Development. Dnipro, 2017 [in Russian].
21. Soboleva I. Measuring Human Capital: Paradoxes and Contradictions. *Voprosy Ekonomiki*, 2009, No. 9, pp. 51-69 [in Russian].

Received on September 2, 2022

Reviewed on September 30, 2022

Signed for printing on October 5, 2022

Viktor Tarasevych, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Head of the Department of International Economics, Political Economy and Governance
Ukrainian State University of Science and Technologies
2, Lazaryana St., Dnipro, 49010, Ukraine

ON GENERAL AND SPECIAL THEORIES OF VALUE

Classical and modern concepts and theories of cost and value are reviewed retrospectively. Emphasis is placed on synthetic and fundamental developments, the need to elaborate them in view of the advancing expansion of humanization sphere. A hypothesis about the universality and complexity of value relations is put forward. Their philosophical, general scientific and economic content is determined. Value relations (value) are presented as a complex system of subject-subject relations associated with the interrelated and economically significant for subjects correspondences: a) between the subjective image of a real object and the real object itself, inter alia, between different elements of the former, on the one hand, and different elements of the latter, on the other; b) between different elements of the subjective image of a real object; c) between different elements of a real object. This system is a core of fundamental theoretical model (scheme) of value. The utility and expenditure components of value, as well as the trialectics of its general, special and unique are characterized. The general component of value is characteristic of all eras and epochs in humanity development, special — of certain eras and areas of activity, and unique — of certain methods of production. The temporal space of the general theory of value has been developed in the coordinates of activity results, areas and attributes, dimensions, as well as historical boundaries of activity and value. The positioning of the theory of labor value in it is shown. The historical co-evolution of activity and value in the context of coexistence and change of eras and epochs in humanity development is considered. A conceptual and fundamental theoretical scheme for the general theory of value is proposed. The cores of special theories of value acquire the status of particular theoretical schemes for the general theory of value. A conclusion was made about the need to catalyze scientific search for those new special theories of value that are able to adequately describe and explain value relations in humanization (mediated, direct and humanization in general), inter alia, in the creation of knowledge and knowledge-information products.

Keywords: *hypothesis; concept; theory; cost; value; hypothesis about universality and complexity of value; general theory of value; temporal space and structure of value relations; trialectics of the general, special and unique; co-evolution of activity and value; conceptual and fundamental theoretical model (scheme) of the general theory of value.*